

dr hab. Agata Nalborczyk, prof. ucz.

Wydział Orientalistyczny
Uniwersytet Warszawski

Recenzja poprawionej rozprawy doktorskiej

mgra Jacka Skupa

Religia, nacjonalizm i mit polityczny w kontekście separatyzmu w Indiach i Pakistanie

napisanej na Wydziale Filozoficznym

Uniwersytetu Jagiellońskiego

pod kierunkiem dr hab. Piotra Kłodkowskiego, prof. UJ

Do niedawna wrócono zanik wpływu religii na politykę, jednak prognozy te okazały się nietrafione.¹ Polityka i religia nadal wzajemnie na siebie wpływają, zaś ich relacje mają miejsce na wielu poziomach, a również bardzo długą historię, są także odmienne w zależności od epoki, miejsca i kultury. Każdy naród czy innego rodzaju społeczność cechuje się specyficznymi relacjami między sferą charakterystycznych dlań wartości oraz instytucji religijnych a organizacją życia politycznego czy obywatelskiego. Religia bowiem bywa związana także z tożsamością, rytuałami, a nawet symboliką danej społeczności czy narodu w sferze politycznej. Zdarza się także, że religia, jako „zbiór wierzeń, symboli i rytuałów odnoszących się do rzeczy świętych i zinstytucjonalizowanych w danej zbiorowości”² znajduje się u podstaw kształtowania tożsamości tej zbiorowości, a nawet jest motorem jej działań politycznych.

Zatem podjęcie się przez mgra Jacka Skupa zbadania relacji między religią a tworzeniem narodu, nacjonalizmem i mitem politycznym w ciągu ostatniego wieku w Azji Południowej jest przedsięwzięciem interesującym i wartym uwagi.

1. Ocena merytoryczna

¹ Por. David Westerlund, *Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion in Politics*, St Martin's Press, New York 1996.

² Robert Bellah, *Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditionalist World*, University of California Press, Berkeley 1970, s. 175.

Rozprawa doktorska mgra Jacka Skupa po wykonaniu poprawy to 154 strony samego tekstu rozprawy oraz 25 i pół strony bibliografii.

1.1. Struktura pracy – obejmuje: *Wstęp*, pięć rozdziałów rozdziały, w tym rozdział piąty zatytułowany *Zakończenie*, bibliografię – w poprawionej wersji pracy dodano spis treści.

Wstęp, noszący podtytuł *Problematyka i cele badawcze pracy*, przedstawia pokrótce ideę rozprawy, jej cele, założenia i pytania badawcze, a także jej plan. Celem pracy ma być pokazanie, w jaki sposób religia wpływa i wpływała na kształtowanie się nurtów separatystycznych w Indiach i Pakistanie. Wyjaśniony jest taki dobór krajów oraz postawione są pytania badawcze. Doktorant we *Wstępie* deklaruje także, że wnioski, które pojawią się w pracy „mogą zostać wykorzystane w badaniach zarówno religioznawczych, jak i prowadzonych w obrębie politologii, studiów nad bezpieczeństwem międzynarodowym czy studiów nad pokojem i konfliktem.” – nakreśla zatem miejsce rozprawy w spektrum dyscyplin naukowych.

Niestety, po poprawie przy podanym odsetku wyznawców religii większościowych w Indiach i Pakistanie, a także religii mniejszościowych w Indiach Doktorant nadal nie przytoczył źródeł, skąd zaczerpnął te dane liczbowe. *Wstęp* zawiera obecnie informację o rodzaju transkrypcji, jaki będzie stosowany w pracy dla terminów z języków posługujących się niełacińskimi alfabetami. Chociaż opisujące transkrypcję zdanie przez swój styl jest niezrozumiałe: „W tekście pracy w nawiasach podane są nazwy w transkrypcji naukowej, chociaż terminy w transkrypcji pojawiają się też w głównym tekście”. Brakuje nadal wyjaśnienia, dlaczego Doktorant nie posługiwał się literaturą w językach lokalnych opisywanego regionu.

Rozdział pierwszy należy do części teoretycznej i poświęcony jest założeniom metodologicznym w podejściu do związków religii i polityki. Poświęcenie większej uwagi podrozdziałowi 1.2. *Politologia religii*, który ma obecnie ok. 4 strony, znacznie lepiej uzasadnia przypisanie pracy do dyscypliny ‘nauki o kulturze i religii’. Kolejnych 16 stron poświęconych jest teoriom politologicznym, związanym z nacjonalizmem, teoriami narodu, separatyzmem, zjawiskiem konfliktu itd. Doktorant tym razem oparł się na wartościowszych opracowaniach teoretycznych zagadnienia, co jest z korzyścią dla pracy i dało lepsze podstawy religioznawcze.

Dopiero część 1.6. Rozdziału 1 zatytułowana *Problem mitu politycznego* przynosi więcej danych teoretycznych związanych z przenikaniem religii do polityki. Nadal jednak nie wiadomo, dlaczego doktorant przy nazwiskach niektórych cytowanych teoretyków i myślicieli podawał daty urodzin i śmierci, a przy innych nie. Tytuły ich prac także przytaczane są w różny sposób – np. na s. 34 mamy najpierw polskie tłumaczenie, a w nawiasie wersję oryginalną, na s. 35 tylko wersję oryginalną. Czyżby chodziło o to, że tytuł na s. 34 są w językach niemieckim i francuskim, a zatem nie w języku angielskim?

Rozdział drugi opisuje wyłanianie się nacjonalizmów w Indiach Brytyjskich, czyli pierwszy etap zagadnień, będących tematem pracy. Doktorant omawia tu także znaczenie poszczególnych postaci i organizacji ważnych dla rozwoju tych ideologii. Rozdział ten kreśli niezbędne tło dla zagadnień omówionych w następnych częściach rozprawy.

Rozdział trzeci omawia związki religii, nacjonalizmu i separatyzmu w Indiach – separatyzm sikhijski, kaszmirski itp., zaś rozdział czwarty – związane z religiami separatyzmy w Pakistanie. Wszystkie te opisy oparte są wyłącznie na literaturze anglojęzycznej, nie ma żadnych opracowań w miejscowych językach.

Rozdział piąty, zatytułowany *Zakończenie*, powinien zgodnie z założeniami, sformułowanymi we *Wstępie*, zawierać „konfrontujące i porównawcze wnioski dotyczące Pakistanu i Indii oraz przedstawiające odpowiedzi na pytania badawcze.” Nadal w *Zakończeniu* brak powiązania z częścią metodologiczną, brak nawiązania do omawianych teorii choćby nacjonalizmu, separatyzmu, konfliktu, tworzenia narodu czy, szczególnie, mitu politycznego. Rozdział metodologiczny zatem nie ma żadnego związku z treścią pracy i wyciągniętymi wnioskami. Chociaż należy zauważyć, że niewątpliwie zakończenie jest podsumowaniem pracy. Natomiast niektóre wnioski, jak m.in. wskazanie w kontekście Indii i Pakistanu, że dodanie religii do haseł separatystycznych zwiększa ich skuteczność, są interesujące.

Już poprzednio zauważyłam, że bibliografia jest bardzo bogata, jednak przygotowana była w sposób niedbały. Obecnie jest znacznie lepiej, choć nadal występuje różne formatowanie. Przecinków brakuje mniej, ale wciąż są miejsca w rekordach bibliograficznych, gdzie powinny się znaleźć. Nadal uważam, że dokumenty państwowe powinny jednak znaleźć się w osobnej części bibliografii – np. pozycje 317-321.

1.2. Tezy

Doktorant we *Wstępie* stawia dwa pytania badawcze:

- jak w Indiach i Pakistanie kształtują się relacje między religią a nacjonalizmem, zarówno tym charakteryzującym struktury państwowe, jak i tym stanowiącym ideologię uzasadniającą separatyzm;
- jakie znaczenie ma religia w tworzeniu mitów politycznych, tych usankcjonowanych przez państwo i tych leżących u podstaw działań separatystycznych.

2. Ocena formalna

Jeśli chodzi o stronę formalną przedstawionej do oceny pracy, to poprawiona rozprawa została przygotowana znacznie staranniej. Styl został poprawiony, zmniejszyła się liczba literówek i błędów interpunkcyjnych, choć nadal są. Pojawił się także spis treści, choć jest mało czytelny.

Jak pisałam wyżej, pojawiła się informacja, jaką transkrypcję Doktorant stosuje w przypadku terminów pochodzących z języków, które posługują się alfabetami innymi niż łaciński. Zastosował w poprawionej rozprawie transkrypcję konsekwentnie, nie ma już tych samych terminów w różnych pisowniach. Podobnie usystematyzowany został zapis nazw organizacji – w nawiasie transkrypcja naukowa i tłumaczenie nazwy. Zabieg ten znacznie ułatwia odbiór pracy i tak nasyconej dużą ilością faktów, nazwisk i wydarzeń.

Znacznie poprawił się zapis terminów pochodzenia arabskiego, choć na s. 119 znajdujemy *dār al-islam* (powinno być *dār al-islām*), a na s. 68 *dār al-ʿIslām*. W tekście rozprawy nadal napotykamy błędy ortograficzne – np. na s. 16 ‘Państwa Radzieckiego’ czy ‘Sikhom’ dużą literą (s. 150). Doktorant znacznie poprawił interpunkcję – do 2-3 błędów na stronie.

Nadal występuje jednak inna niekonsekwencja, czyli stosowanie w tytułach w języku angielskim raz dużych liter, a raz ich pomijanie, czasem w jednym tytule w przypisie mamy użycie dużych i małych liter, np. w pozycjach bibliograficznych nr 129, 176, 178, 180, 181, 218, 239, 244, 247, 248, 297. Wyraźnie jednak Doktorantowi udało się pisownię ujednolicić w dużym stopniu.

Przypisy i formatowanie bibliografii w dalszym ciągu zdają się stanowić pewne wyzwanie dla Doktoranta. W przypisie 17 na s. 31 nadal brak roku wydania, podobnie w rekordzie bibliografii numer 10. Doktorant zasadniczo stosuje skrót ‘ibid.’, ale np. na s. 11, 141 napotykamy ‘ibidem’. Rozdziały w tomach zbiorowych w większości przypadków są lokowane przy użyciu ‘w:’, choć wciąż pojawia się ‘W’, które dziwnie wygląda i zaburza zrozumienie tekstu przypisu lub rekordu bibliograficznego, np. pozycje bibliografii nr 18, 275, 307, Znacząca większość przypisów ma w poprawionej wersji pracy kropkę na końcu, bardzo zmniejszył się udział tych, które kropki nie mają. Przy powtórzonym cytowaniu źródła znajdujemy nadal różne wersje zapisu: ‘op. cit.’ (np. przypis 461, 463, 484), ‘Op. cit.’ (np. przypis 477, 479,), ‘op. Cit.’ (np. przypis 109), choć znacznie zmniejszyła się ilość błędnych zapisów.

W *Bibliografii* nadal panuje bałagan w zapisie numerów i tomów czasopism. I tak zasadniczo stosowany jest zapis jak w pozycji 4: Vol. 58, No. 2 (April 2005), jednak np. w pozycji 8 znajdujemy: #3, 69, 2016 (podobnie w pozycji 115), w pozycji 28: 34/36 (2001), czasem małą literą: vol.35, no.3 jak np. w pozycji 10, 40, 59, 157, 169; czasem jak w pozycji 36: 2008, 32:1 (podobnie pozycja 108). Inne: Volume 74, Number 4 October 2012 (pozycja 51); 10, no. 4 (2004) (pozycja 64); 9 (2), ss. 335-358. 2004 (pozycja 78, 144) itd.

Nadal uważam, że dobrze byłoby także, aby każdy rozdział miał własne numerowanie przypisów – pod koniec pracy numery przypisów dochodzą aż do 498 i tak duże liczby nie wyglądają dobrze w tekście.

Bardzo zgrabnie Doktorant wplótł w tekst główny i teksty przypisów wyjaśnienia terminów obcego pochodzenia, których brak zasygnalizowałam w poprzedniej recenzji.

Podział rozprawy na rozdziały i podrozdziały jest odpowiedni do zawartości, choć wspomniany wyżej brak spisu treści utrudnia nawigowanie po tekście. Wydaje się także, że przedstawiony i analizowany materiał raczej odpowiadałby tytułowi „Rola religii dla tożsamości narodowej, etnicznej czy politycznej w Indiach i Pakistanie” – separatyzmy te wychodzą właśnie od kwestii tożsamości.

3. Ocena ogólna

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgra Jacka Skupa nie jest imponująca, jeśli chodzi o objętość, niemniej należy zauważyć, że Doktorant prześledził wiele publikacji i opracowań, co znalazło odzwierciedlenie na ponad 25 stronach bibliografii, zawierającej 344 rekordy. Bibliografia ta jest dowodem na odczytanie Doktoranta w literaturze przedmiotu i staranne przygotowanie się do zmierzenia z tematem rozprawy. Opisy związków polityki i religii w omawianych przypadkach separatyzmów w Indiach i Pakistanie dowodzą erudycji Doktoranta i sprawnego poruszania się w temacie.

Rozszerzenie części metodologicznej, poświęconej związkom polityki z religią, znacznie lepiej uzasadnia teraz przypisanie pracy do dyscypliny nauki o kulturze i religii – czy też, według słów samego Doktoranta, do religioznawstwa. Znacząco poprawiła się strona formalna pracy – interpunkcja, pisownia wyrazów obcego pochodzenia, w tym terminów zapisywanych alfabetami niełacińskimi. Uporządkowana została także w znacznym stopniu bibliografia i przypisy, choć nadal znajdujemy tam niekonsekwencje.

Rozprawa zawiera sformułowane we *Wstępie* pytania badawcze, na które odpowiedzi udzielone są zasadniczo w części ostatniej rozprawy, w rozdziale piątym. Jednak przy omawianiu wyników analizy materiału z rozdziałów drugiego, trzeciego i czwartego nadal nie ma żadnego odniesienia do teorii omówionej w rozdziale pierwszym, żadnego przykładu zastosowania wybranej metodologii czy przykładów tego, co Doktorant uznałby za mit polityczny.

Konkluzja

Przedstawiona do ponownej oceny poprawiona rozprawa doktorska mgra Jacka Skupa *Religia, nacjonalizm i mit polityczny w kontekście separatyzmu w Indiach i Pakistanie* zachowała swoje zalety merytoryczne, natomiast znacznej poprawie uległa strona formalna – pisownia, transkrypcja, styl, interpunkcja, formatowanie przypisów i rekordów bibliografii wymagały w pierwotnej wersji dogłębnego dopracowania. Chociaż nadal można znaleźć niekonsekwencje pod tym względem, widać, że Doktorant znacznie poprawił swoje umiejętności w tworzeniu tekstów naukowych pod względem formalnym. Zasadnicza część metodologiczna, dotycząca związków polityki oraz religii jest znacznie lepiej dopracowana. Ogólnie należy stwierdzić, że Doktorant dokonał analizy naprawdę znaczącego objętościowo materiału źród-

dłowego oraz przeanalizował szeroki zakres literatury przedmiotu i zasadniczo udzielił odpowiedzi na pytania badawcze.

W związku z powyższym stwierdzam, że praca mgr Jacka Skupa *Religia, nacjonalizm i mit polityczny w kontekście separatyzmu w Indiach i Pakistanie* spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 3.06.2024